

SPRAWOZDANIA I RECENZJE

Liturgia Sacra 17 (2011), nr 2, s. 477–506

Dom Boży.

III Ogólnopolska Konferencja Naukowa w cyklu:

Rzeczpospolita domów

(Słupsk, 26–27 kwietnia 2010 r.)

Instytut Polonistyki Akademii Pomorskiej i Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku dotychczas zorganizowały trzy konferencje naukowe we wspomnianym cyklu. Zakres dwu pierwszych obejmował świecką, ogólnokulturową treść pojęcia „dom”. Jest nim zarówno wiejska chata, która w czasach trudnych i przełomowych była symbolem wierności ojczyźnie i faktyczną ostoją polskości. Jest nim jednak także ziemiański dworek, dwór czy pałac arystokratyczny, ale także rezydencja królewska lub książęca. Te różne odniesienia do domu kształtowały też relacje rodaków do Rzeczpospolitej. Uświadamiały wreszcie, że nasza ojczyzna jest Rzeczpospolitą domów. Jej istnienie i tożsamość, zwłaszcza w ostatnich stuleciach, odnajdywano poprzez odniesienia do tychże rozmaitych domów.

Dla ludzi wielu narodów, ludów, języków, kultur, ale także wiar i wyznań, którzy tworzyli Rzeczpospolitą, szczególną rangę miał zawsze Dom Boży. W chwilach rozłąki czy niewoli nasi rodacy nie tylko wspominali kościoły dzieciństwa, ale bez względu na to, gdzie się znaleźli, poszukiwali swego wspólnego domu, który ich jednoczył, czyli kościoła. Jeśli go tam nie było, to szybko przystępowali do jego budowy. Zarówno w kraju, jak i na emigracji czy w niewoli wznoszono tak im potrzebne Domy Boże. Ze względu na etniczną i religijną różnorodność, stawiano więc katolickie kościoły i klasztory, ale także cerkwie, monastypy, zbory, jak i bożnice, a nawet meczety.

Organizatorzy konferencji podkreślali znaczenie zarówno owej materialnej, przestrzennej opcji, jak i symbolicznej i duchowej zarazem. Kierując zaproszenie, napisano m.in.: „Dom Boży jest czymś więcej niż martwą bryłą. (...), to przestrzeń zupełnie wyjątkowa w horyzontalnym *continuum*”. Proszono, by problem ten potraktowano wielowątkowo i interdyscyplinarnie, dlatego też zwrócono się do historyków sztuki i architektury, etnografów, socjologów, literaturoznawców, historyków, jak i do filozofów, biblistów i teologów.

Choć nie było to pierwsze wystąpienie, to właśnie ono jest szczególnie ważne, gdyż uściśla pojęcia, pochodzenie i analogie językowe. Chodzi o referat Waldemara Żarskiego (Wrocław) pt. *Dom Boży — ewolucja pojęcia i jego reprezentacja leksykalna w polszczyźnie i innych językach*.

W przekroju historycznym ukazano podziały wewnątrzpaństwowe, regionalne, a nawet w obrębie tego samego miasta. Bardzo często to władca zazwyczaj decydował o związku konkretnej miejscowości czy gminy z danym wyznaniem. Bywały też konwersje, tendencje ekumeniczne, a także ludność wielowyznaniowa na danym terytorium.

Paweł Klint (Wrocław) zwrócił uwagę na pewien szczegół heraldyczny: na herby umieszczane w stallach, na konfesjonalach, na sklepieniach, w emporach czy wspornikach. Owo włączenie znaku i symbolu doczesnego władcy lub właściciela w różnych częściach świątyni lub w poszczególnych elementach wyposażenia było bardzo wymowne. Zazwyczaj chodziło o upamiętnienie, a raczej podkreślenie roli mecenatu. Było to podkreślenie jego prestiżu, zamożności. Ta informacja skierowana była najpierw do współczesnych, ale także pozostawiała ślad dla przyszłych pokoleń. Jednocześnie chodziło o pokazanie związku danego fundatora szlacheckich majątków Rzeczypospolitej z Kościołem. Iwona Maciejewska (Koszalin) z kolei zwróciła uwagę na gęstość i topografię pewnych typów najstarszych obiektów sakralnych na naszych ziemiach: Swoje wystąpienie zatytułowała: *Geografia kościołów polskich z inskrypcjami datowanymi do końca XV wieku*. Kolejny referat zatytułowano *Świątynie w wielokulturowej przestrzeni miejskiej Łodzi*. Jego autor, Marek Sobczyński (Łódź), podkreślił, że to miasto miało charakter różnorodny etnicznie, kulturowo i religijnie. Oprócz różnych odłamów chrześcijan i sekt, działali tu też Żydzi. Tak więc kościoły, zbory i synagogi były nie tylko świadectwem bogactwa architektury, ale również zagospodarowania przestrzennego tego miasta. Historyczny rys miejscowego obiektu niekatolickiego przedstawił ks. Mariusz Synik (Słupsk) w referacie pt. *Losy słupskiej cerkwi prawosławnej na przestrzeni wieków*. Autor najwięcej uwagi poświęcił okresowi po II wojnie światowej.

Kilka referatów dotyczyło ewangelickich obiektów sakralnych. Do ciekawych spostrzeżeń doszedł Marcin Kowalski (Lublin) w referacie pt. *Świątynie protestanckie w rzymskokatolickiej diecezji przemyskiej XVI–XVIII wieku*. Autor przedstawił wspomniane obiekty na tle socjologicznym i ogólnoreligijnym tego regionu. Próbował też wykazać, że protestantyzm był zaledwie epizodem i ani się tam nie utrwalił,

ani nie przetrwał, wobec mocnego zakorzenienia na tym terenie zarówno Kościoła rzymskokatolickiego, jak i Cerkwi prawosławnej. Jest to pewien ewenement w skali całej Rzeczypospolitej.

Także protestantyzmem zajęła się Małgorzata Gniazdowska (Leszno). Na podstawie archiwaliów omówiła historię budowy miejscowego kościoła św. Krzyża, począwszy od XVII w. Znamienne, że po kolejnych czterech pożarach zbór leszczyński był ciągle odbudowywany. Zaangażowani w ten proces byli nie tylko starsi wyznawcy, ale cała społeczność miejscowych luteran. Ostatnia odbudowa sprawiła, że tenże obiekt „uznano za jeden z piękniejszych kościołów ewangelickich w Wielkopolsce”. Nie tylko do budowli, ale do żywego Kościoła wierzących protestantów w tymże mieście nawiązała także pracownica miejscowego Muzeum Okręgowego — Kamila Szymańska (Leszno). Cenne okazały się zachowane liczne dokumenty, dziedzictwo literackie i inne świadectwa z XVI w. Warto zauważyć rozwijającą się autentyczną wspólnotę, którą budowano zarówno pod względem religijnym, kulturowym, edukacyjnym, literackim, jak i społecznym. Osobliwym tego przejawem były m.in. drukarnia i szkoła, które czynnie współpracowały z naukowymi centrami protestanckimi Śląska, Pomorza i Niemiec.

Z zakresu wspólnot niekatolickich wymienić należy też referat pt. *Kościół ewangelicki imienia Żłóbka Chrystusa (Kripplein Christi) we Wschowie. Miejsce i znaczenie ołtarza, ambony i chrzcielnicy*, który wygłosiła Marta Makłus (Wschowa). Wspomniany kościół, powstały na początku XVII w., był chlubą i symbolem dominacji luteranizmu na tym terenie. Choć w dziejach miasta tenże kościół miał charakter wielofunkcyjny, to jednak właśnie owe trzy elementy wnętrza wymienione w tytule referatu stanowią wspólny akcent także z kościołami katolickimi. Szkoda jednak, że stopniowo zatracano religijny, sakralny wymiar wspomnianego obiektu.

Innym odłamem protestantyzmu zajęła się Joanna Szczepankiewicz-Battek (Wrocław). Jej wystąpienie, pt. *Wielka Sala — kościół Braci Morawskich i jego idea religijna*, był interesującym przekazem o ekumenicznym charakterze tejże wspólnoty. W swej teologii, jak pisze autorka, „łączyła elementy husytyzmu, luteranizmu, reformacji szwajcarskiej, katolicyzmu, a nawet prawosławia”. Tzw. Wielka Sala uwzględnia nie tylko potrzeby wyłącznie religijne, ale także społeczne miejscowej ludności.

Na konferencji pojawiła się też opcja pozachrześcijańska. Przykładem tego jest referat, który wygłosił Andrzej Rykała (Łódź): *Synagogi w przestrzeni dawnej i współczesnej Polski*. Ukazując tło historyczne, zauważył, że do II wojny światowej owe żydowskie przestrzenie sakralne różniły się od pozostałych na ziemiach polskich. Polityka powojennych władz państwowych i samorządowych doprowadziła do zniszczenia, a raczej wyrzucenia ich ze zbiorowej pamięci. Owa etniczna i religijna mniejszość polskich żydów, a szczególnie ich synagogi, jak i prywatne domy modlitwy, stały się relikwiami przeszłości i przejawem rzeczywistej diaspory.

Ze względu na profil Instytutu, który zorganizował konferencję, znaczną jej część stanowiły wypowiedzi dotyczące różnych aspektów lingwistycznych, literackich. Sięgając do „ojca polskiej literatury”, Dariusz Dybek (Wrocław) wygłosił referat pt. *W kościele Pana z Nagłowic. Motyw Domu Bożego w twórczości Mikolaja Reja*. Ten poeta Dom Boży odnosi zarówno do instytucji żywego Kościoła, jak i do budowli sakralnej. W jego dziełach odnajdujemy też różne elementy wystroju kościoła. O przybytku Bożym w refleksji poetów Oświecenia mówiła Joanna Sadłowska (Szczecin). Poeci tej doby, głównie I. Krasicki, A. Naruszewicz, K. Koźmian, podejmują tematykę związaną z różnymi problemami religijności oraz przedmiotami i formami pobożności w obiekcie kościelnym. Zwracają się najpierw ku „świątyni natury” i spotykaniom człowieka z Bogiem w otaczającym makrokosmosie, który staje się miejscem, ale i przedmiotem kontemplacji swego Stwórcy w Jego dziełach obecnych we wszechświecie. Zgoła inną koncepcję świątyni wyraża poetyka Samuela Twardowskiego w jego spojrzeniu kognitywnym, co zreferowała Anna Łozowska (Słupsk). Barokowa świadomość i wyobrażenia wraz z modą na orientalizm sprawiają, że w twórczości tego autora następuje łączenie prototypów i modeli różnych świątyń – Domów Bożych. Ewa Gutmańska (Toruń) mówiła o randze Domu Bożego w twórczości Tomasza Kajetana Węgierskiego. Szczególnego wątku doby baroku dotyczył referat Jadwigi Kotarskiej (Gdańsk): *Kościół wysoki ani dościgniony okiem. Przywołanie przestrzeni sakralnej w poezji barokowej*. Tym samym okresem zajęła się także Danuta Künstler-Langner (Toruń). W swoim referacie, pt. *Barokowe kościoły poetyckie. Wokół zbioru wierszy George’a Herberta pt. Świątynia (The Temple, 1633)*, autorka nie tylko analizowała wiersze poety, ale też wykazała jego wpływ na polską poezję barokową. Także na barok, choć w piśmiennictwie kaznodziejskim, zwrócił uwagę Ireneusz Szczukowski (Bydgoszcz). Referat pt. *„Chodź ludzie na kazania, aby tylko słuchali”. Dom Boży w pouczeniach Tomasza Młodzianowskiego* ukazuje specyfikę piśmiennictwa religijnego tego oratora. Struktura tekstów tego jezuita oparta jest zarówno na mocnych podstawach dogmatyki, jak i wskazań moralnych, a jednocześnie interesująca jest pod względem reguł retoryki. Znamienny jest podejmowany dialog ze słuchaczem (czytelnikiem), zadawanie pytań oraz objaśnianie, czym jest przestrzeń kościoła, jego symbolika i wymowa poszczególnych jego elementów. Wiele razy wraca wątek należytego zachowania, ubierania się i stylu bycia w tym szczególnym miejscu — świętym.

U Henryka Sienkiewicza w *Rodzinie Połanieckich* kościół jest zarówno przestrzenią fizyczną, jak i aksjologiczną. Zwróciła na to uwagę Magdalena Dziugieł-Łąguna (Olsztyn). Wspomnianą powieść autorka określa jako „wyrosłą z dyskusji nad dekadentyzmem”. Rozmyślanie o sensie życia, o śmierci, o nieśmiertelności i wieczności pisarz umieszcza w osobliwych przestrzeniach: w kościele, na cmentarzach czy na łonie natury, gdzie łatwiej jest nawiązać więź ze Stwórcą. Z kolei Tadeusz Linkner (Gdańsk) wygłosił interesujący referat pt. *Kościół w twórczości*

Stefana Żeromskiego. Ujawnił m.in. wiele interesujących, a prawie nieznanych szczegółów z jego życia. O mistycznej wizji kościoła w wielkiej literaturze kaszubskiej mówiła inicjatorka całej „imprezy” — Krystyna Krawiec-Złotkowska (Słupsk). Autorka opisywała i komentowała symbolikę i mityczną wymowę różnych kościołów, poczynawszy od katedry oliwskiej, poprzez Kalwarię Wejherowską aż po mniej znane miejsca i świątynie ziemi pomorskiej i kaszubskiej.

Cennym uzupełnieniem o stanie naszych kościołów sprzed wieków są też notatki bardzo osobiste, niemal prywatne. *Refleksja nad świątyniami w polskich pamiętnikach wojennych XVI i XVII stulecia* opracował i zreferował Tomasz Ślęczka (Wrocław). Cytowane teksty przywodzą nie tylko obiekty kultu z różnych obszarów wojen i bojów, ich zniszczenia, a nawet dewastacje. Są one także psychologiczną i moralną reakcją na przyczyny i skutki tego stanu rzeczy. Słusznie autor twierdzi: „Kościoły odarte ze swych ozdób mogą stanowić źródło i fundament weryfikacji postaw społecznych zwycięzców i pokonanych”.

Odrębną dziedziną kultury i sztuki, która dotyka omawianego wątku *sacrum*, jest teatr. Anna Sobiecka (Słupsk) wygłosiła referat pt. *Teatr domem Bożym... Wokół słupskiej prapremiery „Wizerunku śmierci przeświątego Jana Chrzciciela” Jakuba Gawatowica*. To intermedium dramatyczne z XVII w. swoją prapremierę miało dopiero pod koniec XX w. (29.04.1982). Spektakl wystawiono w opracowaniu dramaturgicznym oraz reżyserii Romana Kordzińskiego (scenografia: Józef Napiórkowski, muzyka: Tadeusz Woźniak).

W inny rejon Polski przeniosła nas Jolanta Sawicka-Jurek (Siedlce). Jej referat poświęcony został kodeńskiemu sanktuarium maryjnemu w literaturze polskiej. Szczególnie cenne okazały się dzieła Albrychta Stawskiego z XVIII stulecia. W XX w. literacką fabułę ubogaciła Zofia Kossak poprzez dwie wersje *Błogostawionej winy* (1924 r., 1953 r.).

Dość nietypowe w cyklu tematycznym *Dom Boży* było studium analityczne i porównawcze, które przygotowała i zaprezentowała Yaroslava Konieva (Olsztyn). Chodzi o referat pt. *Gdzie mieszka Bóg? Przestrzeń sakralna w kołędach i szczerdówkach ukraińskich (studium porównawcze)*. W etnograficznych i biblijnych odniesieniach do wszechobecności Boga i początku człowieka akcent położony jest na *axis mundi*, a zarazem na paralele raju i Bożego Narodzenia. Akcent wybrania i wybawienia jest charakterystycznym motywem budowy kościoła i poszukiwania mieszkania Boga.

Nadzwyczaj interesująca jest liryka Joanny Pollakówny, która z wykształcenia jest historykiem sztuki. Jej poezją zajęła się Ewa Górecka (Bydgoszcz) w swym studium pt. *Sekret katedry. O trzech lirykach Joanny Pollakówny*. Jakże fascynujący jest język i stylistyka osoby, która jest znawcą sztuki, gdzie dostrzegamy „zdolność łączenia polisensorycznych wrażeń z doznaniem duchowymi”.

Wreszcie teologowie, bibliści i historycy sztuki dotykają istoty i głębi *sacrum* kościelnego. O symbolice świątyni chrześcijańskiej mówił ks. Lech Bończa-Bysrzycki (Koszalin). Sporo czasu poświęcił etymologii podstawowych pojęć oraz znaczeniu wybranych elementów wnętrza. W nurcie symboliki utrzymał się kolejny referent, ks. Jan Turkiel (Słupsk). Sięgnął on do korzeni archetypicznych i symbolicznych. Wyraża to już sam tytuł jego wystąpienia: *Namiot jako archetyp świątyni w biblijnej literaturze dydaktycznej*. Szczegółowym aspektem wystroju naszych zabytkowych kościołów zajął się Edmund Kotarski (Gdańsk). Swe wystąpienie zatytułował: *Przedstawienia ikonograficzne Sądu Ostatecznego w katedrach i kościołach średniowiecza*. Autor ukazał proveniencje stylistyczne i estetyczne oraz wzajemne przenikanie treści i formy w Polsce i w całej Europie.

Niezmiernie ważnym aspektem zajęła się Barbara Walentynowicz (Gdańsk) w referacie: *Duchowość i estetyka. Piękno we wnętrzu Domu Bożego*. Autorka podkreśliła, że spuścizną Polaków jest fakt pogranicza Wschodu i Zachodu. Ma to oczywiście wpływ na aranżację i interpretację obiektu kultu i poszczególnych jego części. Autorka stwierdziła: „Podświetlonym witrażom i obrazom jako wyobrażeniom artystycznym katolicki Wschód przeciwstawia blask świec i symbolizm ikony”. Autorka najwięcej uwagi poświęciła właśnie znaczeniu ikony oraz tradycyjnie pojmowanego piękna w Domu Bożym grekokatolickim. Przejmowanie obiektów sakralnych przez wyznawców Kościoła Zachodu lub Wschodu powodowało konieczność zmian układu przestrzennego wnętrza. Jako spadkobiercy obydwu tradycji kultu i budowli sakralnych powinniśmy strzec i przekazywać obydwa nurty naszego „chrześcijaństwa pogranicza”.

Istotę *sacrum* kościelnego, ale w katolickim i to głównie w posoborowym duchu, przedstawił autor niniejszego sprawozdania w referacie *Dom domów — w poszukiwaniu sacrum*. Jakże ważne jest odczytanie znaków czasu i dookreślenie specyfiki konkretnej budowli poprzez jej symbolikę, autentyczność i tożsamość współkształtowania *genius loci*. Także poprzez znaczącą i symboliczną funkcję bryły kościoła realizuje się permanentne *consecratio mundi*. Wnętrze zaś powinno czytelnie i jednoznacznie tworzyć program ikonograficzny. To ma być najpierw i przede wszystkim Dom Boży, ale służący zarazem potrzebom oraz liczący się z możliwościami recepcyjnymi danej gminy chrześcijańskiej. Soborowe *apte* i współpraca inwestora nie tylko z twórcami, ale i z odbiorcami, czyli wiernymi, mogą i powinny stworzyć symbiozę architektoniczno-plastyczną, czyli przestrzeń przede wszystkim liturgiczną, ale też medytacyjną, przystosowaną także do modlitwy indywidualnej oraz adoracji eucharystycznej.

Jerzy Ternes (Lublin) sięgnął do historii i przypomniał także nietypowe, okazjonalne, często pragmatyczne, „użytkowe” i pozaliturgiczne funkcjonowanie kościołów. Mówił o tym w referacie pt. *Nie tylko sacrum. Kościoły jako miejsca obrad sejmików ziemskich w dawnej Rzeczypospolitej*. Jednym z argumentów „za” takim

wykorzystaniem obiektów sakralnych była ich odpowiednia pojemność oraz faktyczna koncentracja tamże aktywności społeczności lokalnej. Obiekt kościelny był także faktycznym punktem odniesienia w danym środowisku. Tam było najłatwiej zatrzymać się i obradować. Wspomniana praktyka pojawiała się już w końcu XIV w., a swoje *apogeeum* osiągnęła w XVI stuleciu. Czasem obrady takie toczyły się w kościołach przyklasztornych, co zarazem ułatwiało uczestnikom, by na miejscu skorzystali z noclegu. Jak podkreślił referent: „Obradowanie w kościele dodawało powagi i autorytetu, a w pewnym sensie także sankcji religijnej, uczestnikom sejmiku oraz podejmowanym przez nich uchwałom”. Obecność w miejscu wyjątkowym z zasady pomagała łagodzić spory i awantury oraz zapobiegać bójkom i pijatykom. Rangę miejsca i obrad podkreślano poprzez sprawowanie na ich rozpoczęcie Mszy św. o łaski Ducha Świętego. Aby nie doprowadzić do bezczeszczenia miejsca świętego, zawsze na czas obrad, czyli na świecką część sejmiku, *Sanctissimum* przenoszono w inne miejsce. Wyraźnie akcentowano poprzez to, że obiekt sakralny jest jedynie „użyczany” na określony czas obradowania.

Domowy zaś charakter *sacrum* poprzez wymowę symboliczną stołu rodzinnego przedstawiła Agnieszka Kościuk (Lublin) w referacie pt.: *Stół i święty kąt jako domowy ołtarz w polskiej kulturze ludowej*. Etnografowie postrzegają, że w minionych wiekach stół był „swoistym domowym ołtarzem”. Znaczenie miało jego ustawienie, nakrycie białym obrusem, stawianie na nim pasyjki, obrazka lub figurki świętego patrona. Czasem wykonywano też półkę, która pełniła rolę domowego ołtarzyka. Świadczy to wszystko o silnej religijności ludowej, ale zarazem akcentuje potrzebę wyodrębnienia w całej przestrzeni domu sfery szczególnej — *sacrum*.

Anna Stempka (Bydgoszcz) przedstawiła referat, który zmuszał do refleksji, ale też do dokonania korekt w chrześcijańskim stylu bycia, w naszej codzienności i odświętności: *Kościół bez sacrum?... „Pożądanie wzgórz wiekiuistych” Zbigniewa Żakiewicza*. Referentka podjęła się trudu interpretacji i komentarza do wspomnianej książki, którą bardzo nagłośniły media. Bohater ukazany jest w różnych fazach duchowej przemiany. Znamienne jest ukazanie tego procesu na tle jego oglądu oraz przeżyć w różnych przestrzeniach kościelnych. Można nawet powiedzieć, że jego spojrzenie na te obiekty dokonuje się jakby poprzez pryzmat sztuki, ale zarazem stanowi tło czy kontekst do szerszej refleksji wokół wiary, różnych form religijności i pobożności. Czytelnik zostaje wprowadzony do gotyckiej katedry pelplińskiej, ale też do współczesnego obiektu sakralnego w krakowskich Łagiewnikach. Trudno powiedzieć, czy pewne niejasności czy niedopowiedzenia są li tylko zabiegiem literackim. Zapewne teolog (ale nie tylko on) dostrzegłby pewne pomieszanie pojęć, zagubienie, a nawet zafałszowania. Ważne jest, że czytelnik zostaje pobudzony do refleksji wokół duchowości, która także na kartach wspomnianej książki ma różne oblicza — od fascynacji po jej zniekształcenia, a nawet realną jej utratę. Książka odnotowuje zarówno enigmatyczne podejście do *sacrum*, jak i zafałszowa-

nie, zamazanie i zagubienie tego, co istotne, co trwałe w jego najgłębszym, pierwotnym, czyli religijnym sensie

Rys historyczny zabytkowych najstarszych miejscowych kościołów przedstawił Zdzisław Machura (Słupsk). Przybliżył on uczestnikom dzieje i ważniejsze kościoły: pw. św. Ottona, pw. św. Jacka, pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa i pw. Najświętszej Marii Panny, Królowej Różańca Świętego. Tym samym zadbano o swego rodzaju promocję historycznych zabytków miasta, których większość uczestników wcześniej nie znała. Dodać też należy, że interesującym uzupełnieniem Konferencji był koncert połączony z występami dwu miejscowych zespołów młodzieżowych. Pogłębiły atmosferę skupienia i rozmodlenia, także poprzez stosowny śpiew.

Ks. Henryk Nadrowski MIC

II Ogólnopolska Pielgrzymka Muzyków Kościelnych na Jasną Górę

(Jasna Góra, 7 maja 2011 r.)

„Chodźcie, wstąpmy na Górę Pana do świątyni Boga Jakuba! Niech nas nauczy dróg swoich, byśmy kroczyli Jego ścieżkami. Bo prawo pochodzi z Syjonu i słowo Pańskie — z Jeruzalem” (Iz 2,3). Przytoczone wyżej słowa stanowiły motto II Ogólnopolskiej Pielgrzymki Muzyków Kościelnych na Jasną Górę, która odbyła się 7 maja 2011 r. pod hasłem: *Z Maryją do pełni Komunii z Bogiem*. Organizatorami pielgrzymki byli: duszpasterze muzyków kościelnych, Federacja Chórów Kościelnych *Caecilianum*, Polska Federacja *Pueri Cantores*, Stowarzyszenie Polskich Muzyków Kościelnych oraz Stowarzyszenie Jasnogórska Szkoła Chóralna. Na to modlitewne spotkanie przybyli dyrygenci, organiści, chóry, schole liturgiczne, kantory, zespoły wokalnie-instrumentalne. W sumie ponad 800 muzyków, w tym 29 chórów i schol liturgicznych. Przed pielgrzymką, w specjalnym liście, podpisany niżej Krajowy Duszpasterz Muzyków Kościelnych skierował przesłanie do wszystkich muzyków kościelnych w Polsce, w którym napisał m.in.: „To właśnie tu, na Jasnej Górze, u stóp Maryi do której pielgrzymujemy, Naród nasz był i jest najbardziej sobą. Ta twierdza spotkania z Bogiem jest postawiona na skale, która po ludzku nie może być przewyciężona, dlatego, że to sam Bóg interweniuje, by ją ochraniać. Ta twierdza spotkania z Bogiem jest nie do zdobycia dla ludzkich sił, nie dlatego, że ludzie są mocni, ale dlatego, że odnoszą się do Tego, który jest Mocny. Odnoszą się do Maryi, Tej, która także potrafiła przeżyć w swoim życiu wiele upokorzeń,

aż po krzyż. Nie zwątpiła, że Jej Syn, który wisiał na Krzyżu oddając swoje życie za grzeszników — by objawić Boże Miłosierdzie, jest prawdą, która nie może być przewyciężona, że On założył Kościół, którego bramy piekielne nie przemogą (por. Mt 16,18). To jest ta pewność, to poczucie bezpieczeństwa, którego tu, w tym świętym miejscu, doświadczamy. Przychodzimy jako muzycy kościelni, jako pielgrzymi, aby prosić o Boże Miłosierdzie, bo wiemy, że pogański świat nie może dać życia, uwolnić od złego, nie może dać sprawiedliwości, tej sprawiedliwości, która objawiła się w przebaczeniu i miłosierdziu. Przybywamy tu jako pielgrzymi, aby przeżywać Eucharystię, która jest duszą Kościoła. Korzystać z Bożego Miłosierdzia i uczyć się służenia tym miłosierdziem naszym bliźnim, by bardziej wchodzić we wspólnotę Kościoła, zgodnie z zamysłem Boga. Przybywamy tu, aby dziękować Bogu za życie, za posługę muzyka kościelnego, za doświadczenie Boga w życiu i w naszej liturgicznej posłudze. Chcemy też wyśpiewać Panu Bogu dziękczynne *Magnificat* za beatyfikację Jana Pawła II, który był i jest dla nas jasnym drogowskazem do życia całkowicie oddanego Bogu”.

Po przybyciu do Sanktuarium Jasnogórskiego uczestnicy pielgrzymki otrzymali znaczek pielgrzymkowy, pamiątkowy certyfikat uczestnictwa oraz materiały dla organistów i dyrygentów. Szczegółowy program pielgrzymki był następujący:

- 9.30 — Godzinki o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Maryi Panny
- 10.00 — prezentacja grup, powitanie (o. Nikodem Kilnar OSPPE — Krajowy Duszpasterz Muzyków Kościelnych, Wiesław Jeleń — Prezes Federacji Chórów Kościelnych *Caecilianum*)
- 10.15 — Liturgia pokutna (przewodnictwo: o. Dariusz Cichor OSPPE — Definitor Generalny Zakonu Paulinów; prowadzenie śpiewu: *Schola Gregoriana* Instytutu Muzykologii KUL pod dyr. ks. dra Piotra Paćkowskiego — Prezydenta Polskiej Federacji *Pueri Cantores*)
- 11.30 — Katecheza na temat: *Wymowa śpiewu i muzyki w liturgii* (ks. prof. dr hab. Antoni Reginek — Prezes Stowarzyszenia Polskich Muzyków Kościelnych)
- 12.00 — *Anioł Pański* (całe zgromadzenie)
- 12.10 — Liturgia godziny czytań (przewodnictwo: o. Nikodem Kilnar OSPPE, prowadzenie śpiewu: *Schola Gregoriana* Instytutu Muzykologii KUL pod dyr. ks. dra Piotra Paćkowskiego)
- 12.30 — Słowo pozdrowienia do muzyków kościelnych (ks. prof. dr hab. Antoni Reginek — Prezes Stowarzyszenia Polskich Muzyków Kościelnych, ks. dr hab. Robert Tyrała — Prezydent Międzynarodowej Federacji *Pueri Cantores*, ks. dr Piotr Paćkowski — Prezydent Polskiej Federacji *Pueri Cantores*, Wiesław Jeleń — Prezes Federacji Chórów Kościelnych *Caecilianum*, o. Nikodem Kilnar OSPPE — Krajowy Duszpasterz Muzyków Kościelnych) oraz prezentacje muzyczne (Chór *Canticum Iubileum*, dyr. Marek Michalik; Chór *Don Bosco*, dyr. prof. Leszek Bojan; Jasnogórski Oktet Dęty, dyr. Marek Piątek)

- 13.00 — Litania Loretańska (*Schola Gregoriana* Instytutu Muzyki KUL pod dyr. ks. dra Piotra Paćkowskiego)
- 13.15 — Przygotowanie liturgii (Wiesław Jeleń)
- 14.00 — Msza św. pod przewodnictwem ks. bpa Stefana Cichego — Przewodniczącego Komisji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Episkopatu Polski (koncelebransi: duszpasterze muzyków kościelnych).

Śpiewy podczas liturgii prowadzili: Chór *Canticum Iubileum* z par. Matki Bożej Bolesnej z Limanowej (dyr. Marek Michalik), Chór *Don Bosco* z par. św. Jana Bosco z Poznania Winogrady (dyr. prof Leszek Bajon), Jasnogórski Oktet Dęty (dyr. Marek Piątek). Całym zgromadzeniem dyrygował Wiesław Jeleń — Prezes Federacji Chórów Kościelnych *Caecilianum*.

Po Komunii św. ks. bp Stefan Cichy dokonał zawierzenia Matce Bożej wszystkich muzyków kościelnych w następujących słowach:

„Jasnogórska Matko i Królowo, stajemy dzisiaj przed Tobą, my, muzycy kościelni, w tej rodzinie siostr i braci, których Bóg powołał do współtworzenia ziemskiej liturgii modlitwy i uwielbienia, którą Kościół zanosí przed oblicze Najwyższego. Przychodzimy do Ciebie, Matko Boga, która jesteś dźwięczną Harfą, na której Duch Święty nieustannie wygrywa najwspanialszy hymn uwielbienia Boga, który przez Twoje usta niepokalane rozbrzmiewa poprzez dzieje świata. Pozwól nam, dobra Matko, godnie włączyć się w Twoją pokorną pieśń dziękczynienia, w Twe uwielbienie, w Twoją pieśń *MAGNIFICAT*, byśmy nic w niej nie zafałszowali, ale jeszcze mocniej pomogli jej wybrzmieć w sercach ludzkich, ku chwale Boga w Trójcy Świętej Jedynejo. Pomóż nam, Maryjo, by nasza twórczość muzyczna ułatwiała ludziom zrozumienie słów Twojej pieśni chwały oraz napełniała ich natchnieniem do składania własnej pieśni życia ku chwale Boga i Twojej, Matko i nasza najlepsza Opiekunko.

Bogurodzico z Jasnogórskiego Nazaret, Kany i Wieczernika, przyjmij naszą pokorną modlitwę i zawierzenie Tobie całej naszej pracy muzycznej na różnych jej płaszczyznach, jak i zawierzenie nas samych, abyśmy byli sługami Boga w Twoich dłoniach. Boża Pieśniarko, pokornie Cię błagamy, abyś wygrywała na strunach naszych serc i umysłów pieśń godną Boga, pieśń zgiętych kolan przed Miłością, która przez Twe dłonie na nas się rozlewa. Uczyn nas, Matko, melodią, którą Ty w nas będziesz wygrywała.

Jasnogórska Matko Słowa, brzemienna w melodię milczenia, wycisz rozgwar naszych serc, naucz nas słuchać głosu Boga, obudź w nas milczenie i naucz melodii modlitwy, Ty, która jesteś, Świątynią Zasłuchania. Amen”.

Po modlitwie zawierzenia, ks. prof Antoni Reginek podziękował wszystkim organizatorom oraz uczestnikom za udział w tym wielkim świętowaniu u stóp Królowej Polski.

Jedność w wielości:
podstawy interpretacji śpiewu gregoriańskiego
IX Międzynarodowy Kongres Śpiewu Gregoriańskiego AISCGre
(Poznań, 30 maja – 4 czerwca 2011 r.)

W Poznaniu od 2007 r., dzięki inicjatywie piszącego to sprawozdanie, rozpoczęła działalność stowarzyszenie Ośrodek Śpiewu Gregoriańskiego im. Ks. Zdzisława Bernata, promujące śpiew gregoriański na płaszczyźnie naukowej — wydawaniem rocznika „Studia Gregoriańskie”, dydaktycznej — organizowaniem „Ogólnopolskich Kursów Śpiewu Gregoriańskiego”, liturgicznej — poprzez cotygodniowe sprawowanie liturgii Mszy św. ze śpiewem gregoriańskim oraz koncertowej — dzięki działalności scholi gregoriańskiej *Canticum cordium*. Aktywność Ośrodka została zauważona przez Zarząd Główny Międzynarodowego Stowarzyszenia Studiów Śpiewu Gregoriańskiego (*Associazione Internazionale Studi di Canto Gregoriano*), który w 2009 r. przyjął je do swoich szeregów, tworząc nową sekcję — polską.

Ten bieg wydarzeń zachęcił Zarząd Główny AISCGre do złożenia początkującym propozycji zorganizowania światowego kongresu. Intencją władz bowiem było przeprowadzenie takiego spotkania po raz pierwszy w Europie Środkowo-Wschodniej (wcześniej: Cremona 1977 i 1979 r., Luksemburg 1984, Verona 1991 oraz 1999, Wiedeń 1995, Hildesheim 2003, Florencja 2007) oraz ukazaniu Stowarzyszeniu AISCGre działalności młodej sekcji polskiej.

Zarząd Międzynarodowego Stowarzyszenia Studiów Śpiewu Gregoriańskiego — sekcja polska przyjął wyzwanie zorganizowania i przeprowadzenia IX Międzynarodowego Kongresu Śpiewu Gregoriańskiego AISCGre. We wrześniu 2010 r. prof. Johannes Berchmans Göschl — Prezes AISCGre wystosował do członków Stowarzyszenia oraz wszystkich zainteresowanych śpiewem gregoriańskim zaproszenie na kongres, ustalając miejsce i datę: Poznań, 30 maja – 4 czerwca 2011 r., został także podany temat spotkania: *Jedność w wielości: podstawy interpretacji śpiewu gregoriańskiego*. Do zaproszenia zostały dołączone informacje dotyczące szczegółów przebiegu oraz warunków uczestnictwa.

Patronatem honorowym Kongresu objęli: Arcybiskup Metropolita Poznański Stanisław Gądecki, Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego Bogdan Zdrojewski, Marszałek Województwa Wielkopolskiego Marek Woźniak, Prezydent Miasta Poznania Ryszard Grobelny. Na miejsca kongresowe zostały wyznaczone aż 7 różnych lokalizacji. W zależności od rodzaju spotkania: dla wykładów oraz prób śpiewu — Pawilon 14B Centrum Kongresowego Poznań, leżący na terenie Międzynarodowych Targów Poznańskich, natomiast na liturgie i koncerty — kościoły miasta Poznania.

Kongres rozpoczął się w poniedziałek 30 maja o godz. 19.00 Mszą św. inauguracyjną w Farze poznańskiej, której przewodniczył ks. abp Stanisław Gądecki, natomiast liturgii towarzyszyła schola gregoriańska gospodarzy *Canticum cordium* pod dyrekcją autora niniejszych słów. Wielokrotnie w trzyjęzycznej homilii Metropolita Poznański podkreślał znaczenie śpiewu gregoriańskiego „zwłaszcza w obecnej sytuacji kryzysu sztuki sakralnej oraz kryzysu sztuki w ogóle”. Wyraził przy tym radość, że istnieją na świecie ośrodki liturgiczne oraz akademickie, które powracają do chorału. Nie bez znaczenia jest fakt — zwrócił uwagę — że taki ośrodek wyrasta w Poznaniu.

Po Mszy św. inauguracyjnej głos zabrał J.B. Göschl. Dziękując za słowa Metropolity, podziękował władzom samorządowym za pomoc w organizacji Kongresu. Prof. Göschl nie ukrywał radości dedykowania obrad Kongresu bł. Janowi Pawłowi II oraz wręczył abp. Gądeckiemu egzemplarz *Graduale Novum*. Po uroczystym otwarciu Kongresu nastąpiło przyjęcie, które było okazją do wzajemnego powitania i poznania przybyłych gości.

Nie bez przyczyny Kongres otwiera liturgia, która jest właściwym środowiskiem śpiewu gregoriańskiego. Każdego dnia kongresowego były odprowadzane Msze św., podobnie jak w inauguracyjnej: po łacinie w rycie posoborowym. Celebransi (ks. Mariusz Białkowski, ks. Jan Velbacky, o. Stephan Concordia OSB) wykonywali swoje partie śpiewem; liturgiom towarzyszyły zaproszone zespoły: *Choral-schola des Instituts für Kirchenmusik und Orgel der Kunstuniversität Graz* pod dyrekcją Franza Karla Prassla, *Mulierum Schola Gregoriana CLAMAVERUNT IUSTI* pod dyrekcją Michała Sławeckiego oraz podczas Mszy św. kończącej Kongres śpiewali wszyscy uczestnicy pod dyrekcją ks. Alphonsa Kurrisa. Godnym zwrócenia uwagi była obecność ks. bp Stefana Cichego przewodniczącego Komisji Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Konferencji Episkopatu Polski, który podczas Mszy św. sprawowanej 1 czerwca w kościele pw. św. Antoniego Padewskiego w Poznaniu, zwracając się do uczestników kongresu, wyraził żal z braku śpiewu gregoriańskiego w liturgii.

W trakcie Kongresu były także odprowadzone nieszpory ze święta Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny, którym przewodniczył ks. Rastislav Adamko, natomiast śpiew ludu animowała wyżej wspomniana schola z Grazu pod kierownictwem F.K. Prassla.

Drugi rodzaj spotkań kongresowych stanowiły godzinne wykłady zaproszonych gości. Pierwszym był wykład inauguracyjny prof. J.B. Göschla nakreślający tematykę oraz zakres prac kongresu: „Jedność w wielości: podstawy interpretacji śpiewu gregoriańskiego”. Tego samego dnia (31 maja) referaty wygłosili: prof. Nino Albarosa *Menzuralizm wobec rytmu gregoriańskiego*, który podając argumentacje semiologiczne, ukazał niebezpieczeństwa niestylowego wykonawstwa niektórych formuł gregoriańskich, oraz prof. Daniel Saulnier *Fundamenty paleograficzne redakcji melodii w Antyfonarzu Rzymskim*. W środę 1 czerwca prof. Heinrich Rum-

phorst w 30-minutowej prezentacji przedstawił główne założenia prac nad wydaniem *Graduale Novum*, po czym wygłosił wykład *Relacja pomiędzy notacjami sanktgalleńską a metzeńską*, udowadniając tożsamość tekstu literackiego oraz przebiegu melodyczno-rytmicznego pomiędzy dwoma wielkimi rodzinami adiaSTEMATYCZNYMI. Popołudniowy wykład natomiast, „*Musica enchiriadis*” a praktyka wykonawcza śpiewu gregoriańskiego ks. prof. Roberta Bernagiewicza, wyłonił melodyczne struktury kwintowe tradycji galijskiej w reperaturze gregoriańskim. Następnego dnia prof. F.K. Prassl w wystąpieniu *Rękopisy sanktgalleńskie jako manifestacja praktyki wykonawczej* przekonywał o spójności retoryczno-muzycznej adiaSTEMATYCZNEJ notacji tradycji sanktgalleńskiej. W piątek 3 czerwca ks. prof. Albero Turco w wykładzie *Neuma i modus* przedstawił kryteria doboru neumy w relacji do struktury modalnej utworu. Natomiast w popołudniowym bloku „Wolne wykłady” zaprezentowali swoje 15-minutowe referaty uprzednio zakwalifikowani kandydaci: dr Dirk van Betteray *Kult św. Benedykta w klasztorze w St. Gallen*, mgr Agnieszka Mycka *Różne podejścia interpretacyjne jako narzędzia zbudowania spójnej interpretacji dla amatorskiej scholi gregoriańskiej na przykładzie antyfony „Domine, ne longe facias”*, ks. dr Mariusz Białkowski *Gradacja rytmiczna w śpiewie gregoriańskim* oraz Federico Bardazzi *Propozycja rekonstrukcji XIII-wiecznej mszy florenckiej ku czci św. Zenobiusza*.

Żywym zainteresowaniem wśród uczestników Kongresu cieszyły się spotkania „bardziej praktyczne”. Aktywnymi były codzienne 75-minutowe próby śpiewu; uczestnicy byli podzieleni na cztery grupy, do których przychodzili zmieniający się dyrygenci: Giovanni Conti, A. Kurris, H. Rumphorst, Alexander M. Schweizer. Celem tych zajęć było przygotowanie repertuaru na liturgie.

Ciekawym były trzy 90-minutowe „Przesłuchania nagrań”, polegające na publicznym odtworzeniu anonimowych nagrań wykonań utworów, które potem były omawiane w dyskusji panelowej przez: F.K. Prassla, G. Contiego, Juana Carlosa Asensio, br. Gregora Baumhoffa OSB, s. Marię Dolores Aguirre i F. Bardazziego. Do tych zajęć materiał muzyczny nadeszło 14 różnych europejskich zespołów. Podczas spotkań zostało przesłuchanych 6 różnych stylistycznie utworów w interpretacji różnych zespołów gregoriańskich. Po przedstawieniu opinii wyznaczonych uczestników stołu dyskusyjnego głos zabierali także słuchacze z sali. Spotkanie to nie miało charakteru konkursowego wyłonienia najlepszego wykonania, a chodziło o pokazanie różnych interpretacji jednego utworu, zachowujących ten sam styl wykonawczy.

Kolejnym spotkaniem „praktycznym” były trzy 90-minutowe publiczne próby *Exercitium publicum*. Do każdej z prób zostali zaproszeni schola oraz dwóch dyrygentów: *Scholą Cantorum Cassoviensis* dyrygowali Bruna Caruso i Christoph Hönerlage, scholą gregoriańską *Canticum cordium* — Vilma Adrija Cepaite i ks. Jan Velbacky, natomiast próbę ze *Scholą Gregoriana Vilnensis* przeprowadzili A.M. Schweitzer oraz Eugene Liven d’ Abelardo. Każdy z trzech różnych zespołów

(męski, żeński oraz mieszany) śpiewał wcześniej przygotowany utwór po 20 min. z jednym dyrygentem, potem następowała dyskusja nad metodą pracy z zespołami śpiewu gregoriańskiego.

Ostatnim rodzajem spotkań kongresowych były koncerty, na które zostały specjalnie zaproszone trzy zespoły, które *nota bene* zostały założone i prowadzone przez trzech wielkich uczniów o. Eugene'a Cardine'a: A. Kurrisa, N. Albarosę i J.B. Göschla. We wtorkowy wieczór w kościele pw. Wszystkich Świętych holenderska męska *Schola Maastricht* pod dyrekcją Hansa Heykersa zaprezentowała program *Dedicatio Ecclesiae – Cantus universae*. 2 czerwca w kościele pw. Matki Boskiej Bolesnej odbył się koncert włoskiego zespołu żeńskiego *Mediae Aetatis Sodalitium*, który poprowadził N. Albarosa. Podczas koncertu schola przedstawiła repertuar zatytułowany *Dum clamarem*, po nim natomiast odbyła się wzruszająca ceremonia nadania Honorowego Prezesa włoskiej sekcji AISCGre prof. N. Albarosie. Ostatni koncert miał miejsce w piątek 3 czerwca w kościele pw. św. Marcina. Wystąpiła męska *Schola Gregoriana Monacensis* poprowadzona przez J.B. Göschla prezentując program *Mysterium salutis. Mortem Christi recolimus eiusque resurrectionem profiteamur*.

W czwartkowe popołudnie dla wielu obcokrajowców atrakcją była wycieczka turystyczna po Poznaniu, ukazująca początki państwowości oraz chrześcijaństwa naszego kraju. Podczas Kongresu dla członków Międzynarodowego Stowarzyszenia Studiów Śpiewu Gregoriańskiego odbyły się dwa zebrania: sekcji narodowych (niemieckojęzycznej, włoskiej oraz polskiej) oraz Walne Zebranie Stowarzyszenia, które dało okazję wysłuchania działalności wszystkich sekcji za ostatnie 4 lata.

Każdy dzień obrad miał swojego moderatora, który czuwał nad poprawną realizacją programu dnia oraz prowadził dyskusje uczestników sali. Wykłady były wygłaszane w czterech językach (polskim, włoskim, niemieckim lub angielskim), a dla każdego były dostępne wydrukowane kopie tłumaczeń w językach kongresowych. Natomiast pozostałe spotkania kongresowe były tłumaczone na żywo w trzech językach: polskim, niemieckim oraz włoskim. Zasadą jest, że każda z sekcji narodowych AISCGre w ramach swojego czasopisma w formie artykułów publikuje wykłady wygłoszone na kongresie. W polskim roczniku „*Studia Gregoriańskie IV — 2011*” ukazały się już wykłady trzech autorów: A. Turco, N. Albarosy oraz J.B. Göschla.

Na wszystkie liturgie oraz koncerty wstęp był wolny, dlatego poznaniacy wypełniali świątynie. Natomiast uczestnictwo w pozostałych spotkaniach kongresowych na terenie Centrum Kongresowym Poznań umożliwiały identyfikatory, na których z kolei nalepiony tygodniowy bilet komunikacji miejskiej ułatwiał przemieszczanie się. W pakiecie uczestnik otrzymał także *LIBELLUS CONGRESSUS qui de cantu gregoriano posnaniae anno MMXI peragitur*, który na 170 stronach zawierał wszystkie konieczne materiały do właściwego uczestnictwa w Kongresie. Szczegółowy program przebiegu spotkania oraz wszelkie informacje znajdują się na stronie www.aiscgre.pl.

W kongresie wzięło udział ok. 300 uczestników, głównie z Europy (Niemcy, Włochy, Holandia, Francja, Hiszpania, Norwegia, Litwa, Łotwa, Słowacja, Ukraina, Węgry, Austria i Polska), ale także ze Stanów Zjednoczonych oraz Japonii. Zostało zaproszonych 8 europejskich zespołów śpiewu gregoriańskiego oraz 25 osób prowadzących spotkania dyrygentów i wykładowców. Organizacją Kongresu zajął się zarząd Sekcji Polskiej AISCGre, której prace koordynował Prezes. Kongres objęły patronatem lokalne media: radio oraz prasa. Pomimo licznych próśb zabrakło zainteresowania wśród krajowych stacji radiowych czy telewizyjnych, które, wydawałoby się, winny śledzić tak ważne wydarzenie kulturalne dla naszego kraju.

Obrady Kongresu dotyczyły problematyki podstawowych zasad interpretacji śpiewu gregoriańskiego. Wyrażało się to w wykładach, podejmując zarówno kwestie teoretyczne rozumienia chorału, jak i na płaszczyźnie praktycznej, np. próby śpiewu, które jasno precyzowały styl wykonawczy śpiewu gregoriańskiego. Z kolei „wielość” ukazały np. „Przesłuchania nagrań” oraz owoce pracy nad realizacją postulatów Konstytucji o liturgii Soboru Watykańskiego II dotyczącym przygotowania bardziej krytycznego wydania ksiąg śpiewu gregoriańskiego (nr 117). Podczas Kongresu miała miejsce, wspomniana wyżej, prezentacja wydanego na początku bieżącego roku pierwszego tomu *Graduale Novum*, które jest owocem 35 lat pracy grupy restytucyjnej AISCGre. Została także udostępniona praca prof. Alberta Turca *Liber gradualis*. Są to dwie propozycje odnowionych melodii gregoriańskich, notabene bardzo spójne, świadczące o „jedności w wielości”. Wszyscy wyrazili nadzieję, że staną się przyczyną do ogłoszenia drugiego oficjalnego wydania *Graduale Romanum*.

In paucis: „IX Międzynarodowy Kongres Śpiewu Gregoriańskiego AISCGre” był ważnym wydarzeniem w życiu Stowarzyszenia oraz polskiej aktywności gregoriańskiej. Wszystko po to, aby uzmysłowić sobie, jak cennym narzędziem posługuje się Kościół w muzycznej medytacji obecności Boga oraz jak ta niezwykła forma sztuki może otwierać ludzi na głębszą rzeczywistość, wzbogacając ich codzienność.

Ks. Mariusz Białkowski

Pogrzeb chrześcijański: obrzędy, teologia, praktyka
XLVII Sympozjum Wykładowców Liturgiki
w Wydziałach Teologicznych i Wyższych Seminariach Duchownych
(Góra św. Anny, 6–8 września 2011 r.)

W tematykę tegorocznego sympozjum, na które zjechało się blisko 60 uczestników, wprowadził przewodniczący Sekcji Wykładowców Liturgiki w Polsce —

ks. dr hab. Czesław Krakowiak, prof. KUL. Przypomniął zebranych osobę zmarłego 24 X 2010 r. w Łodzi ks. Jerzego Józefa Kopcia, wieloletniego przewodniczącego Sekcji Wykładowców Liturgiki w Polsce. Przedstawił także jego dokonania, których sporo było także na polu pozanaukowym. Następnie wskazał na fakt wybrania tematu spotkania w związku z coraz bardziej popularną w Polsce praktyką kremacji zwłok. O ważności problemu świadczy fakt, iż jest on obecny także w prasie świeckiej.

Jako drugi głos zabrał gospodarz miejsca — o. dr Tymoteusz Olsiński OFM, który nie tylko przywitał uczestników spotkania, ale też przedstawił i wytłumaczył logo sympozjum.

Pierwszej sesji przewodniczył ks. prof. dr hab. B. Nadolski z Poznania, a pierwszy referat, zatytułowany *Ars moriendi dawniej i dziś*, wygłosił ks. dr hab. Zbigniew Wit, prof. KUL. Wyszedł od przypomnienia, że samo określenie *ars moriendi* odnosi się do średniowiecznych traktatów przygotowujących ludzi na śmierć. Przeszedł jednak szybko do czasów potrydenckich i do tego, co księgi liturgiczne, wydawane na ziemiach polskich, mówiły o liturgicznej trosce o człowieka umierającego. W końcowej części wystąpienia pojawiła się bolesna konkluzja, że mimo iż księgi podkreślają rolę rodziny w przygotowaniu chorych na śmierć, to jednak ich hospitalizacja w tym nie pomaga, bowiem chorych alienuje.

Drugi referat, zatytułowany *Muzyka w liturgii pogrzebowej*, wygłosił dr hab. Remigiusz Pośpiech, prof. UO oraz UW. Przypomniął on, iż muzyka od wieków stanowi istotny wymiar liturgii żałobnej. Głównym celem wystąpienia było przedstawienie aktualnie obowiązujących zasad i norm ukształtowania muzyki podczas liturgii pogrzebowej w okresie posoborowym. Na początku omówione zostały w ogólnym zarysie podstawowe dla Kościoła katolickiego formy muzyki żałobnej, które nadal mogą być wykorzystywane w praktyce liturgicznej. Od czasów średniowiecza wykształcone zostały gatunki i formy muzyczne związane ściśle z liturgią pogrzebu, do których należy przede wszystkim *Requiem* oraz *Officium Defunctorum*. Bogata i różnorodna jest także tradycja pieśni pogrzebowych, zarówno tych związanych z pobożnością ludową, wykonywanych najczęściej w domu zmarłego, jak i tych o przeznaczeniu liturgicznym, śpiewanych w kościele. Podczas sprawowania liturgii pogrzebowej obowiązują przepisy ogólne odnoszące się do celebracji eucharystycznych, także co do repertuaru i kryterium jego doboru. Dlatego prelegent przytoczył stosowne rozporządzenia zawarte w instrukcji *Musicam sacram* z 1967 r. i powtórzone w opublikowanej w 1979 r. *Instrukcji Episkopatu Polski o muzyce liturgicznej po Soborze Watykańskim II*. Poza tym odniósł się też do *Instrukcji liturgiczno-duszpasterskiej Episkopatu Polski o pogrzebie i modlitwach za zmarłych*, w których czytamy m.in., że „dobierając pieśni za zmarłych spoza rytuału pogrzebowego, należy pamiętać, że powinny one wyrażać w treści i melodii nadzieję i wiarę w zmartwychwstanie” (nr 4). Z rozporządzeń diecezjalnych przytoczył *Pouczenie o śpiewach i udziale orkiestry w obrzędach pogrzebowych*, opublikowane 17 XII

1992 r. przez Międzydiecezjalną Komisję ds. Liturgii, Duszpasterstwa Liturgicznego i Muzyki Kościelnej Diecezji Opolskiej i Gliwickiej. Rozporządzenie to w sposób najbardziej wyczerpujący podejmuje problematykę muzycznego wymiaru liturgii pogrzebu, która dotyczy głównie śpiewu, ale także udziału orkiestry. Zamieszczono w nim konkretne propozycje repertuarowe, zalecając poszerzenie zasobu pieśni śpiewanych podczas żałobnej liturgii.

Pierwszą sesję zamknęła s. dr hab. Adelajda Sielepin (UPJP II) referatem zatytułowanym *Eschatologia w obrzędach pogrzebu katolickiego*. Uwydatniła w nim paschalny i formacyjny wymiar, odnowionego zgodnie z zaleceniami Soboru, obrzędu pogrzebu chrześcijańskiego. Najpierw ukazała obrzędy w ich aspekcie paschalnym jako antytyp pogrzebowych „obrzędów przejścia” w kulturach przed- i pozachrześcijańskich, a następnie podkreśliła chrześcijańskie rozumienie paschalności, przez chrzest zakorzenione w Paschalnym Misterium Chrystusa. Euchologia obrzędów pogrzebowych została ukazana jako pareneza o powołaniu do życia wiecznego zarówno zmarłego, jak i jeszcze żyjących. Studium modlitw za zmarłych pozwoliło z kolei wyróżnić trzy aspekty losu człowieka po śmierci: dostąpienie pełni chrześcijańskiego powołania, ostateczne wydoskonalenie otrzymanych charyzmatów oraz wejście w jakościowo nową sferę życia. Istotnym było stwierdzenie, iż inne formuły mają także funkcję umacniającą w wierze. Realizuje się ona przez: pocieszenie z argumentacją teologiczną, uświadamianie powołania do wieczności oraz zachętę do modlitwy wstawienniczej za zmarłych. W podsumowaniu prelegentka zaznaczyła wartość eschatologii dla dojrzewania w realnym rozumieniu ludzkiej egzystencji, zwłaszcza w czasach niezrozumienia i ucieczki od całej prawdy o śmierci.

Dopełnieniem tych wystąpień była żywa dyskusja, w której poruszono problem odmawiania modlitw przy konających przez członków rodziny w sytuacji, kiedy nie jest obecny duszpasterz. Na pytanie o to, czy nie przegrywamy z medycyną, która do końca walczy o życie człowieka, a my chcemy pokazywać jego eschatyczną przyszłość, usłyszeliśmy, iż nadzieją, którą daje medycyna, wypełnia się w religii. Inną kwestią była forma homilii pogrzebowej w sytuacji, kiedy rodzina życzy sobie pozytywnego przepowiadania. Taka postawa rodziny została zinterpretowana jako nienazwana eschatologia.

Pierwszy dzień zamknęła Msza św. z nieszporama, celebrowana w bazylice św. Anny, której przewodniczył bp Adam Bałabuch — przewodniczący Komisji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, a homilię wygłosił biskup legnicki Stefan Cichy. Z kolei drugi dzień spotkania rozpoczęła Msza św. z jutrznią w kaplicy Domu Pielgrzyma, której przewodniczył bp Stefan Cichy, a homilię wygłosił o. Wacław Chomik OFM — prowincjał Prowincji św. Jadwigi Śląskiej Zakonu Braci Mniejszych.

Drugiego dnia spotkanie liturgistów poprowadził ks. dr hab. Jan Miazek, prof. PWTW, a pierwszy referat, zatytułowany *Kremacja ciała i pogrzeb katolicki*, wy-

głosił ks. dr hab. Rudolf Pierskała (UO). Prelegent pokazał, iż zwolennicy kremacji ciała zmarłego podają szereg argumentów przemawiających za jej rozpowszechnianiem. Najpierw wskazują na oszczędności ziemi przeznaczonej na budowanie nowych cmentarzy i oszczędności czasu poświęcanego trosce o groby bliskich. Potem na walory humanistyczno-estetyczne, do których zaliczają eliminację rozkładu ludzkiego ciała i konsekwencje tego procesu. Podkreślają rzekomo mniejsze zanieczyszczenie środowiska, mniejsze koszty kolumbariów, czyli miejsca składania urn na cmentarzach i ścian pamięci, w stosunku do cen grobów. Nie bez znaczenia są także względy ekonomiczne oraz eliminowanie ludzkiego strachu związanego z śmiercią rzekomą, a co za tym idzie, z przebudzeniem się po śmierci. Po tym wstępie ks. Pierskała przedstawił problem kremacji i pochówku, prezentując krótki zarys historii kremacji ciała zmarłego, następnie wskazał na zauważalny w ostatnim czasie wzrost przyzwolenia na kremację w Polsce, potem nakreślił przed- i posoborowe nauczanie Kościoła dotyczące kremacji. Dwa ostatnie punkty omawianego zagadnienia poświęcił sprawowaniu obrzędów pogrzebowych przed kremacją i obrzędowi złożenia urny z prochami zmarłego w grobie.

Z kolei ks. dr hab. Leszek Szewczyk (UŚ), bazując na przeprowadzonych własnych badaniach oraz na osobistym doświadczeniu pastoralnym, poruszył temat *Homilia pogrzebowa*. Zauważył, iż dotychczasowa praktyka mów pogrzebowych daleka jest od autentycznej homilii pogrzebowej, której celem jest budowanie wiary żyjących, że zmartwychwstanie Chrystusa jest fundamentem, na którym budować trzeba chrześcijańską wizję życia pośmiertnego. Dlatego dobra homilia pogrzebowa winna mieć nie tylko wymiar chrystocentryczny, eklezjalny i biblijny, ale też egzystencjalny. Odnosząc się do wyników ankiety, przeprowadzonej na terenie archidiecezji katowickiej, zauważył, iż najczęściej tematyka homilii obraca się wokół problemu nadziei i zmartwychwstania oraz samej śmierci i cierpienia. Prelegenta niepokoi fakt zbyt krótkiego przepowiadania, które w co dziesiątym przypadku zamyka się w trzech minutach. Innym problemem jest to, że nie wykorzystuje się należycie tej swoistej szansy ewangelizacji tych, którzy są katolikami niepraktykującymi, a biorą udział w liturgii pogrzebowej.

Ostatni referat w tej sesji, zatytułowany *Liturgia pogrzebu w liturgii bizantyńskiej*, wygłosił ks. dr Walerian Bugel z Ołomuńca. Pokazał on, że obrzędy liturgicznej tradycji bizantyjsko-słowiańskiej związane ze śmiercią obejmują trzy kategorie celebracji: deprekatywne nabożeństwo na odłączenie duszy od ciała, sam pogrzeb oraz nabożeństwa za zmarłych. Właściwy pogrzeb może przybrać jedną z czterech podstawowych wersji, przewidzianych dla zmarłych o różnorodnym statusie eklezjalnym i społecznym: dziecko, świecki, kapłan diecezjalny, zakonnik (zakonnica). Ilość ta jest pomnożona o dalsze warianty alternatywne pogrzebu wszystkich wymienionych tu grup zmarłych podczas oktawy Paschy. Z punktu widzenia formy obrzędów pogrzebowych zna bizantyjska rodzina liturgiczna celebrę stacjonarną. Chodzi o system trzech powiązanych ze sobą nabożeństw sprawowanych w domu

zmarłego, w świątyni i przy grobie, z których każde jest samodzielną częścią domyślnej całości, posiadającą zwyczajny początek i zakończenie identyczne z większością innych form liturgicznych. Ze względu na odrębne miejsce sprawowania tychże części niektóre partie tekstowe powtarzają się. Po przedstawieniu struktury obrzędów pogrzebowych w tradycji bizantyjskiej prelegent wskazał na elementy akcentujące, jak też na te, które niwelują różnice w statusie eklezjalnym zmarłych osób. Ze względu na obszerność oraz bogactwo treściowe i symboliczne tekstów obrzędów pogrzebowych w poszczególnych wariantach w referacie nie przeprowadzono analizy porównawczej i kontekstualnej samych tekstów liturgicznych.

Pewnym dopowiedzeniem do wygłoszonych referatów były słowa Jacka Borowika, który jest świeckim mistrzem ceremonii pogrzebowych. Przysłany przez niego tekst odczytał ks. prof. Krakowiak. Słuchacze dowiedzieli się, jak wyglądają przygotowania do ceremonii, ile czasu poświęca się na rozmowę z krewnym zmarłego, by ustalić czego sobie życzą gdy idzie o elementy samej ceremonii i co chcą usłyszeć w mowie pogrzebowej. Taka świecka ceremonia trwa nieco ponad godzinę. Niepokojące może być to, iż taką formę pogrzebu wybierają czasem ludzie wierzący, a motywują to tym, że chcą takiego pogrzebu, w którym osoba nieboszczyka będzie bardziej wyeksponowana.

Na początku dyskusji, zamykającej tę część spotkania, ks. bp Cichy przedstawił historię powstania instrukcji i listu Episkopatu Polski o kształcie liturgii pogrzebowej z urną. Postulat, by na pogrzebach duchownych nie przesadzać z koncentrowaniem się na osobie zmarłego i jego dokonaniach, spotkał się z przypomnieniem, że kaznodzieja nie jest tym, który „kanonizuje” zmarłego. Z kolei na pytanie od dominantę bizantyjskich modlitw liturgii pogrzebowej padła odpowiedź, że jest nią wszechwładza Boga ujawniająca się na różne sposoby, zaś pytający o obecność osoby zmarłego w liturgii bizantyjskiej dowiedział się, że szeroko rozumiany czynnik egzystencjalny ma swoje miejsce w tej liturgii. W dyskusji pojawił się też postulat, by w liturgii pogrzebowej celebrować dzieło zbawcze Boga, w które włączamy zmarłego, a nie odwrotnie, czyli liturgią dekorować to, co świeckie. Na koniec tej części spotkania ks. prof. Krakowiak poinformował o planowanym sympozjum poświęconym osobie ks. prof. Jerzego Józefa Kopcia. Ma się ono odbyć w Lublinie dnia 20 października br.

Popołudnie drugiego dnia wypełnił wyjazd uczestników sympozjum do Głogówka i Mochowa, gdzie zwiedzano miejscowe kościoły i poznawano bogatą historię tych miejscowości.

Ostatni dzień rozpoczęto Mszą św. z jutrznią w kaplicy Domu Pielgrzyma. Przewodniczył ks. bp Stefan Cichy, a homilię wygłosił ks. prof. dr hab. Kazimierz Matwiejuk z Siedlec. Po śniadaniu rozpoczęła się ostatnia sesja, a prowadził ją ks. bp Stefan Cichy.

Pierwszy referat, zatytułowany *Euchologia modlitw za zmarłych w Mszale rzymskim Pawła VI*, wygłosił ks. prof. dr hab. Krzysztof Konecki (UMK). Przeprowadził

on studium euchologii Mszy za zmarłych znajdujących się w Mszałe rzymskim Pawła VI, opracowanym według zasad i założeń reformy liturgii Soboru Watykańskiego II. W zestawieniu tego „sektora” Mszału z Mszałem poprzednim Piusa V zauważył przede wszystkim zmianę ilościową, czyli zwiększenie liczby formularzy i modlitw, głównie kolekt za zmarłych, oraz dostosowanie ich do duszpasterskich potrzeb i warunków współczesnego Kościoła — osób duchownych i wiernych świeckich. Ponadto dostrzegalne są również zmiany jakościowe. Nowe modlitwy za zmarłych zostały ubogacone i poszerzone o współczesną myśl teologiczną dotyczącą rzeczywistości eschatycznej człowieka, dzięki czemu samo spojrzenie na tajemnicę śmierci jest o wiele pełniejsze w porównaniu z Mszałem Piusa V. Przede wszystkim formuły modlitewne akcentują bardziej niż dotychczas związek rzeczywistości eschatycznej z Paschalnym Misterium Chrystusa. Nawiązują do różnych okoliczności i sytuacji ziemskiej egzystencji oraz śmierci zarówno osób duchownych, jak i wiernych świeckich.

Na program tej sesji składały się jeszcze komunikaty. Najpierw ks. mgr Teodor Puszcz, pracujący w Niemczech, przedstawił *Pogrzeb w świetle nowego rytuału dla diecezji niemieckich*. W tym celu przybliżył słuchaczom rzeczywistość dość odległą od naszej, którą tworzą przeróżne praktyki grzebania zmarłych, spotykane w Niemczech. W to skomplikowane tło społeczne wpisuje się nowa edycja obrzędów pogrzebowych, wydana w 2009 r. Prelegent przedstawił jej układ, a następnie zasygnalizował przykłady jej krytyki przez duszpasterzy, którzy uważają, iż zawiera teksty w archaicznym języku.

Z kolei ks. dr hab. Piotr Maniurka, prof. UO, zaprezentował komunikat ilustrowany slajdami, który dotyczył *Cmentarza i sztuki sepulkralnej*. Przedstawił historię rozwoju form grzebania chrześcijan, zaczynając od malowideł katakumbowych zawierających symbolikę będącą dla ówczesnych wyznawców Chrystusa wyrazem ich wiary w nieśmiertelność człowieka. Osobno omówił dekoracje, które przez kolejne wieki zdobiły sarkofagi, a także problem obecności aniołów w sztuce sepulkralnej. Na koniec przedstawił liczne przykłady współczesnych nagrobków pozbawionych symboliki chrześcijańskiej.

Na koniec przewidziany był komunikat ks. prof. dra hab. Janusza Gręźlikowskiego (UMK): *Grzebanie zmarłych według obowiązującego prawa polskiego*. Pod nieobecność autora streszczenie tekstu przedstawił ks. prof. Krakowiak.

Po wystąpieniach prelegentów wywiązała się żywa dyskusja, w której poruszono m.in. problem powrotu do modlitw za dusze zmarłych, czyli do dawnej tradycji, która zapominała o wymiarze cielesnym człowieka. W kontekście sztuki sepulkralnej pojawiły się głosy, by przebadać wpływ symboliki żydowskiej na rozwój chrześcijańskiej sztuki nagrobnej oraz by nie banalizować inskrypcji nagrobnych. Pojawiło się też pytanie o ewentualny kształt pogrzebu ekumenicznego. W tym kontekście ciekawy był głos duszpasterza, który 7 lat pracował w Holandii, o praktykach pogrzebowych w tamtejszym Kościele.

Posumowania sympozjum dokonał przewodniczący Sekcji Wykładowców Liturgiki w Polsce ks. prof. Krakowiak, który podziękował gospodarzom za gościnę i przygotowanie całego spotkania. Zapowiedział też temat przyszłorocznego spotkania: *Reforma i odnowa liturgiczna po Soborze Watykańskim II*, które odbędzie się w Krakowie w dniach 11–13.09.2012 r.

ks. Erwin Mateja

Sprawozdanie ze zjazdu Stowarzyszenia Polskich Muzyków Kościelnych

(Warszawa, 14–16 września 2011 r.)

W dniach 14–16 września br. w Ośrodku Rekolekcyjno-Formacyjnym Archidiecezji Warszawskiej w Warszawie Bielanych odbył się coroczny (XII) zjazd członków Stowarzyszenia Polskich Muzyków Kościelnych (SPMK). Uczestnicy rozpoczęli obrady śpiewem hymnu *Veni Creator*, zaś Prezes SPMK — ks. prof. UŚ dr hab. Antoni Reginek zwrócił się do zebranych ze słowami serdecznego powitania. Jak co roku centrum każdego dnia obrad stanowiła sprawowana liturgia. W dniu pierwszym były to nieszpory celebrowane pod przewodnictwem o. Nikodema Kilnara OSPPE — krajowego duszpasterza muzyków kościelnych. Drugi dzień zjazdu rozpoczęła Jutrznia sprawowana pod przewodnictwem ks. prof. dr. hab. Ireneusza Pawlaka — Prezesa Honorowego SPMK, natomiast uwieńczyła Eucharystia celebrowana w kaplicy ośrodka rekolekcyjnego, której przewodniczył i słowo Boże do zgromadzonych muzyków wygłosił Biskup Legnicki Stefan Cichy — do niedawna Przewodniczący Komisji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Episkopatu Polski. W czasie homilii mówca nawiązał do tematyki przeżywanego w tym dniu wspomnienia Matki Bożej Bolesnej, mówiąc o historii tego obchodu oraz wskazując, iż każdy z nas niesie w swoim życiu krzyż. Ostatni dzień zjazdu rozpoczęła Msza św., sprawowana także w kaplicy ośrodka rekolekcyjnego, pod przewodnictwem Metropolity Warszawskiego ks. kard. Kazimierza Nycza. Nawiązując do liturgicznych czytań, główny celebrans podkreślał obowiązek dawania świadectwa wiary w każdych warunkach naszego życia, a szczególnie w czasach trudnych i niesprzyjających. Wśród śpiewów wykonywanych podczas tych celebracji znalazły się gregoriańskie śpiewy części stałych: *Kyrie* z Mszy XVI oraz *Sanctus* i *Agnus Dei* z Mszy XVIII, ponadto śpiew *Ave verum*. W czasie piątkowej Eucharystii części stałe zostały zaczerpnięte z Mszy ks. Z. Piaseckiego, zmarłego przed kilku tygodniami warszawskiego kapłana, muzyka i kompozytora, honorowego członka SPMK. Uczestnicy zjazdu korzystali z materiałów nutowych oraz *Informatora Zjazdu*, przy-

gotowanych przez członków SPMK z diecezji gliwickiej: ks. dr. Franciszka Koeniga, Brygidę Tomalę oraz Bogdana Stepnia, przy współudziale gospodarza Zjazdu — ks. prof. dr. hab. Andrzeja Filabera i ks. dr. hab. prof. UŚ Antoniego Reginka.

Zagadnienia, będące przedmiotem obrad, koncentrowały się wokół: *Przygotowania nowej instrukcji o muzyce liturgicznej*. W pierwszym dniu Zjazdu pierwszą sesję — popołudniową — prowadził dr Piotr Karwowski, w zastępstwie nieobecnego ks. dr. Piotra Paćkowskiego. Na wstępie ks. prof. dr hab. Andrzej Filaber — jako główny redaktor nowej instrukcji, przypomniał zasady jej redakcji, po czym przewodniczący poszczególnych grup tematycznych rozpoczęli prezentację przygotowanych tekstów, mających stanowić pierwszą redakcję powyższego dokumentu. W czasie tej sesji głos zabrali: ks. prof. dr. hab. Ireneusz Pawlak, który ukazał zagadnienia, jakie winny znaleźć się we wstępie, następnie s. dr Alicja Jończyk — *Zagadnienia ogólne*, s. mgr Daniela Jankowska — *Funkcje muzyczne w liturgii*, ks. mgr lic. Bogdan Kicinger — *Muzyka we Mszy Świętej* oraz s. mgr Dolores Monika Nowak — *Śpiew liturgii godzin*. W drugim dniu Zjazdu miały miejsce dwie sesje przedpołudniowe. Pierwsza, prowadzona przez dr. Jana Gładysza, zawierała kolejne wystąpienia w ramach powyższej tematyki, a mianowicie: ks. dr Tomasz Rakowski mówił o *Muzyce podczas sprawowania sakramentów*, kolejną grupę prezentował ks. mgr lic. Grzegorz Kopytowski — o *Muzyce podczas pogrzebu i nabożeństw*, ks. prof. dr hab. Andrzej Zając — o *Kształceniu muzycznym w Kościele*, ks. dr Stanisław Garnczarski i dr Jan Gładysz zaprezentowali dział *Instrumenty muzyczne* i na koniec tej sesji ks. prof. Antoni Reginek omówił dział *Śpiewniki i inne materiały pomocnicze*. Sesja druga pod przewodnictwem ks. dr. Sławomira Zawady zawierała prezentacje następujących działów: ks. dr hab. Grzegorz Poźniak — *Muzyka podczas transmisji radiowych i telewizyjnych*, ks. dr Jerzy Sienkiewicz — *Koncerty muzyki religijnej*, ks. dr hab. Robert Tyrała — *Komisje i organizacje pomocnicze* oraz ks. prof. dr hab. Ireneusz Pawlak, który ukazując myśli, które winny zostać zamieszczone w zakończeniu instrukcji, podsumował prezentację tekstów mających tworzyć powyższy dokument. Trzeba nadmienić, iż każda z sesji kończyła się ożywioną dyskusją na temat prezentowanych zagadnień.

Sesję popołudniową rozpoczęło wystąpienie ks. prof. Andrzeja Filabera, który odnosząc się do zaprezentowanych tekstów nowej instrukcji, wskazał jeszcze raz pewne zasady redakcyjne i omówił kolejne etapy pracy nad dokumentem. Zostały też ustalone terminy przesyłania poprawionych tekstów do powołanej przez Walne Zgromadzenie grupy redaktorów ostatecznej redakcji. Należą do niej: ks. prof. Andrzej Filaber, ks. prof. Antoni Reginek i ks. prof. dr hab. Andrzej Zając.

Uczestnicy Walnego Zgromadzenia członków SPMK, opierając się na wcześniej podjętej decyzji Komisji Kwalifikacyjnej opiniującej pozytywnie sylwetki nowo zgłoszonych kandydatów, przegłosowali jednogłośnie ich przyjęcie do grona SPMK. W ten sposób do Stowarzyszenia zostało przyjętych 6 nowych członków. Według kolejności alfabetycznej są to: mgr Emanuel Bączkowski z Radomia, mgr

Aleksandra Czech z Gdańska, mgr Gabriela Czurlok z Opola, ks. mgr Paweł Kummer z Krakowa, mgr Krzysztof Michałek z Krakowa oraz mgr Tomasz Wasek z Warszawy.

W czasie Zjazdu miały też miejsce dwa wydarzenia artystyczne: w środowy wieczór w kaplicy domu rekolekcyjnego członkowie SPMK uczestniczyli w koncercie autorskim Tomasza Kalisza, w czasie którego zostały zaprezentowane jego improwizacje na tematy polskich pieśni kościelnych. Prezentacji dokonali uczniowie Instytutu Szkolenia Organistów oraz sam kompozytor, a uczynili to na 10-głosowym instrumencie firmy Kemper z Lubeki. Czwartkowy wieczór w archikatedrze warszawskiej św. Jana wypełnił recital organowy Piotra Rachonia, organisty tego kościoła. Na 60-głosowym instrumencie niemieckiej firmy Eule z Budziszyna zostały wykonane następujące utwory: *Carillon* Herberta Murilla, chorał *Varié sur le thème du „Veni Creator”* op. 4 Maurice’a Durufle, dwa utwory z *Tabulatury Jana z Lublina*, partita *Sei gegrüset, Jesu gütig* BWV 768 Jana Sebastiana Bacha oraz *Toccatą z V Symfonii organowej* op. 42 nr 1 Charles-Marie Widora. Ponadto w czasie przejazdu do warszawskiej archikatedry uczestnicy Zjazdu zatrzymali się w parafii św. Stanisława Kostki na Żoliborzu, gdzie nawiedzili grób bł. ks. Jerzego Popiełuszki, odmówili wspólnie modlitwę dziękczynną za jego beatyfikację oraz zwiedzili muzeum błogosławionego. Pozytywną rolę w umacnianiu jedności wśród członków SPMK odegrało wieczorne spotkanie towarzyskie przy grillu.

W czasie przedpołudniowej sesji w piątek — trzeci dzień obrad — miało miejsce wystąpienie ks. dr. hab. Roberta Bernagiewicza, który podjął temat: *Próba weryfikacji kierunku „muzyka kościelna”*. Wobec tendencji do powstawania w uczelniach muzycznych kierunku czy też specjalizacji „muzyka kościelna” powstaje pytanie, czy w każdym ośrodku kształcenia będą spełnione wszystkie wymagania stawiane muzykom kościelnym. Biorący udział w dyskusji na ten temat wskazali, że jednym ze sposobów zapewnienia właściwego poziomu kształcenia winna być formacja ludzi tworzących kierunek „muzyka kościelna”.

W ramach komunikatów wygłoszonych po sesji przedpołudniowej głos zabrali: ks. dr. hab. Grzegorz Poźniak poinformował o możliwości nabywania Biuletynu SPMK oraz o wyczerpaniu się niektórych jego numerów, ks. dr. hab. Robert Tyrała zaprosił wszystkich do Krakowa na uroczystość błogosławieństwa organów Instytutu Muzyki Kościelnej (26 X 2011 r.), na Kongres Miłosierdzia (od 5 X 2011 r.) oraz do Granady na przyszłoroczny Międzynarodowy Kongres Federacji *Pueri Cantores* (11–15 VII 2012 r.), o. Nikodem Kilar zaprosił na Krajowy Kongres Federacji *Pueri Cantores*, który odbędzie się w przyszłym roku na Jasnej Górze oraz na Ogólnopolską Pielgrzymkę Muzyków Kościelnych także na Jasną Górę, s. Dolores Nowak zaprosiła do udziału w kursach muzyczno-liturgicznych organizowanych w Warszawie, prof. dr. hab. Remigiusz Pośpiech zachęcił do publikowania artykułów na łamach „Liturgia Sacra”, ks. mgr Piotr Dębski zaprosił na V Międzynarodowe Sympozjum i Warsztaty dla Organistów *Funkcjonowanie chorału lute-*

rańskiego w liturgii rzymskokatolickiej, organizowane w Akademii Muzycznej we Wrocławiu (18–19 XI 2011 r.).

Prezes SPMK ks. Antoni Reginek podsumował obrady oraz zapowiedział, iż przyszłoroczny zjazd planowany jest w Białymstoku, w terminie wrześniowym. Następnie wyraził wdzięczność ks. Andrzejowi Filaberowi z Warszawy za organizację zjazdu oraz gościnne przyjęcie w domu rekolekcyjnym, a także wszystkim referentom i uczestnikom za aktywną postawę i udział w pracach Walnego Zgromadzenia SPMK. Wszyscy zgromadzeni na zjeździe wyrazili również swoje uznanie i wdzięczność dla Prezesa SPMK, co wyraził słowami prof. Remigiusz Pośpiech. Jak co roku wypada wyrazić nadzieję, iż te działania SPMK zaowocują podniesieniem poziomu muzyki i śpiewów w naszych świątyniach. *Ad maiorem Dei gloriam!*

Ks. Stanisław Garnczarski

Tarnowskie Dni Cecylińskie

(Tarnów 20–22 listopada 2011 r.)

W dniach od 20 do 22 listopada 2011 r. w Tarnowie miał miejsce cykl wydarzeń kulturowych związanych z muzyką sakralną, zwany Tarnowskie Dni Cecylińskie. Inspiracją do ich zorganizowania było wspomnienie św. Cecylii — patronki śpiewu sakralnego, które przypada 22 listopada. Patronat nad wydarzeniem odjął abp Wiktor Skworec, a organizatorami były następujące instytucje: Wydział Muzyki Kościelnej Kurii Diecezjalnej w Tarnowie, Centrum Paderewskiego Tarnów-Kąsna Dolna, Diecezjalne Studium Organistowskie w Tarnowie, Zespół Szkół Muzycznych w Tarnowie oraz bazylika katedralna w Tarnowie. Tarnowskie Dni Cecylińskie trwały przez trzy dni i złożyły się na nie: koncert chóralny, kurs mistrzowski — organowy, 2 recitale organowe, I Ogólnopolski Konkurs Organowy Diecezjalnych Studium Organistowskich oraz uroczysta Msza św. ku czci św. Cecylii.

Tarnowskie Dni Cecylińskie rozpoczął 20 listopada 2011 r. o godz. 19.00 w tarnowskiej katedrze koncert Chłopięcego Chóru Katedralnego *Pueri Cantores Tarnovienses* pod dyrekcją ks. Grzegorza Piekarza. Chór przedstawił program przekrojowy *a cappella*. Można było usłyszeć chorał gregoriański (*Rorate caeli*), kompozycje renesansu (m.in. 6-gł. *Kyrie z Missa papae Marcelli* G.P. da Palestriny), baroku (m.in. *Totapulchra es Maria* G.G. Górczyckiego) oraz współczesne (*Suplikacje* J. Świdra). Na zakończenie zabrzmiało *Magnificat* Johanna Pachelbela na chór i organy. Przy pozytywie zasiadł organista katedralny Sławomir Barszcz. Wśród publiczności licznie zebranej byli obecni także zjeżdżający się na kurs i konkurs organowy z całej Polski młodzi adepci sztuki organowej wraz ze swoimi pedagogami.

W drugim dniu Tarnowskich Dni Cecyliańskich — 21 listopada — w Diecezjalnym Studium Organistowskim w Tarnowie w sali organowej nr 2 odbył się Kurs Mistrzowski (warsztaty organowe) poprowadzone przez prodziekana Wydziału Instrumentalnego Akademii Muzycznej w Krakowie dr hab. Dariusza Bąkowskiego-Koisa. Kurs rozpoczął się o godz. 10.00 i podzielony był na dwie części: pierwsza część do 12.00, a druga od 13.00 do 15.00. W przerwie — o godz. 12.00 — był czas na posiłek. W kursie wzięli udział przede wszystkim uczniowie klas organowych Zespołu Szkół Muzycznych w Tarnowie, uczniowie Diecezjalnego Studium Organistowskiego w Tarnowie oraz oczywiście uczestnicy konkursu organowego. Kurs rozpoczął się wykładem prof. Bąkowskiego na temat muzyki iberyjskiej XVII w. oraz problemów rejestracyjnych. Następnie chętni spośród uczniów mogli zasiąść przy instrumencie firmy *Jemlich* w DSO w Tarnowie i przez chwilę popracować nad wykonywanym utworem wraz z profesorem, a pozostali mieli możliwość posłuchać nie tylko prezentowanej muzyki, ale także uwag kierowanych przez prof. Bąkowskiego odnośnie interpretacji. O godz. 16.00 miał miejsce koncert organowy na instrumencie w DSO w Tarnowie (sala nr 2) w wykonaniu prowadzącego warsztaty. W programie koncertu znalazły się następujące utwory: J. Cabanilles / J.K. Kerll *Batalla I Imperial de 5 tono*, H. Scheidemann *Fantazja chorałowa „Jesus Christus unser Heiland”*, P. Brona *Tiento de 5 tono de manoizquierda*, N. Bruhns *Preludium chorałowe „Nun komm, der Heiden Heiland”*, M. Dupre *Entree, Canzona et Sortie* op. 62. Koncert był po mistrzowsku wykonany — głównie muzyka dawna, o czym mogą świadczyć kilkakrotnie wykonywane bisy. Koncert był otwarty także dla publiczności z zewnątrz środowiska szkolnego, więc chętni mogli w nim bez przeszkód wziąć udział.

W ostatnim dniu Tarnowskich Dni Cecyliańskich, w liturgiczne wspomnienie św. Cecylii, odbył się I Ogólnopolski Konkurs Organowy Diecezjalnych Studium Organistowskich. Był on skierowany do uczniów diecezjalnych ośrodków kształcących organistów w Polsce. Konkurs rozpoczął się o godz. 10.00 także w Diecezjalnym Studium Organistowskim w Tarnowie. W jury konkursu zasiedli: dr hab. Dariusz Bąkowski-Koisz z Akademii Muzycznej w Krakowie — przewodniczący, mgr Elżbieta Maciejowska z Zespołu Szkół Muzycznych w Tarnowie, mgr Wiesław Kaczorz z Diecezjalnego Studium Organistowskiego w Tarnowie oraz Zespołu Szkół Muzycznych w Tarnowie. Do konkursu przystąpiło 16 osób z siedmiu ośrodków w Polsce: z Katowic: Marta Magdalena Macierzyńska (pedagog: Elżbieta Laska), z Opola: Łukasz Paweł Herba (pedagog: Teresa Ramola), Szymon Niemczycki (pedagog: Teresa Ramola), Karolina Maria Pawlik (pedagog: Michał Blechinger), Julianna Maria Petzuch (pedagog: Gabriela Czurlak), z Płocka: Kamil Janicki (pedagog: Paweł Gorczyński), z Sandomierza: Paweł Opala (pedagog: Mariusz Ryś), z Wrocławia: s. Milena Kinga Ramotowska (pedagog: Monika Krahforst), Jakub Zawadzki (pedagog: Monika Krahforst), z Zielonej Góry: Sebastian Zysk (pedagog:

Małgorzata Zimnicka), z Tarnowa: Wojciech Buczyński (pedagog: ks. Grzegorz Piekarz), Paweł Józef Grodziński (pedagog: Wiesław Kaczor), Mateusz Dawid Marta (pedagog: ks. A. Zając), Krystian Krzysztof Rapała (pedagog: Sławomir Barszcz), Anna Sak (pedagog: ks. Grzegorz Piekarz) oraz Damian Sowa (pedagog: Sławomir Barszcz). Konkurs odbył się w dwóch częściach: 10.00–12.00 i 13.00–15.00. Zgodnie z regulaminem konkursu uczestnicy mieli wykonać preludium i fugę z *8 matych preludiów i fug* Jana Sebastiana Bacha, chorał z *Orgelbüchlein* Jana Sebastiana Bacha oraz utwór dowolny z epoki późniejszej. Po przesłuchaniach *jury* miało czas na obrady. Zanim jednak uczestnicy dowiedzieli się o decyzjach *jury*, wszyscy uczestnicy Tarnowskich Dni Cecylianckich — czynni i bierni — zebrali się o 18.00 w bazylice katedralnej w Tarnowie na uroczystą Mszę św. ku czci św. Cecylii. Mszy przewodniczył ks. prof. dr hab. Andrzej Zając, a homilię wygłosił ks. dr Grzegorz Piekarz. Liturgię swoim śpiewem upiększył Dziewczęcy Chór Katedralny *Puellae Orantes* pod dyrekcją ks. Władysława Pachoty. Po Mszy św. nadszedł czas na ogłoszenie wyników. Zanim to jednak nastąpiło, ks. Grzegorz Piekarz podziękował wszystkim, którzy przyczynili się do zorganizowania dni ku czci św. Cecylii oraz za ufundowane nagrody przez Centrum Paderewskiego Tarnów Kaźna-Dolna, miasto Tarnów, oraz DSO z Tarnowa. Także podziękowania padły w kierunku Dyrekcji Zespołu Szkół Muzycznych w Tarnowie oraz proboszcza bazyliki katedralnej, ks. Stanisława Salaterskiego, za pomoc w zorganizowaniu przedsięwzięcia. Następnie głos zabrał przewodniczący *jury* i odczytał wyniki konkursu. *Jury* postanowiło przyznać 4 wyróżnienia i otrzymali je: Wojciech Buczyński (DSO Tarnów, klasa ks. G. Piekarza) jako najmłodszy uczestnik Konkursu, Krystian Krzysztof Rapała (DSO Tarnów, klasa S. Barszcza) za najlepiej wykonane preludium, Mateusz Dawid Marta (DSO Tarnów, klasa ks. A. Zająca) za najlepiej wykonaną fugę, Anna Sak (DSO Tarnów, klasa ks. G. Piekarza) za najlepiej wykonany utwór dowolny. *Jury* przyznało też następujące nagrody: III miejsce dla Julianny Marii Petzuch (DSO Opole, klasa G. Czurlok), II miejsce dla Kamila Janickiego (DSO Płock, klasa P. Gorceżyńskiego) oraz I miejsce dla Krystiana Krzysztofa Rapały (DSO Tarnów, klasa S. Barszcza). Laureaci otrzymali pamiątkowe dyplomy i materiały nutowe przydatne w pracy organistowskiej.

Na zakończenie organista katedralny Sławomir Barszcz wykonał krótki recital organowy. Zabrzmiały: dwa chorały Dietricha Buxtehudego: *Von Gott will ich nicht lassen* (BuxWV 221) oraz *Gott der Vater wohn bei uns* (BuxWV 190), Mieczysława Surzyńskiego *Chant Triest* op. 36 oraz bardzo efektowne *Ofertorium* Luisa J.A. Lefebure-Wely. Po zakończonym koncercie wszyscy zostali zaproszeni na przyszłoroczne Tarnowskie Dni Cecylianckie.

Ks. Grzegorz Piekarz

Omówienie nadesłanych książek

Beata BODZIOCH (red.), *Perfundit orbem radiis. Święty Paweł w dziejach monodii liturgicznej*, Lublin: „Polihymnia” 2010, 144 s., ISBN 978-83-7270-876-2.

Treść: BODZIOCH Beata, *Wprowadzenie*, s. 9–11; GACIA Tadeusz, *Święty Paweł w późnoantycznej i średniowiecznej poezji*, s. 15–30; KRAMISZEWSKA Aneta, *Powołanie św. Pawła na apostoła Jezusa Chrystusa. Próba opisu doświadczenia wewnętrznego językiem sztuki*, s. 33–64; PAWLAK Ireneusz, *Śpiewy mszalne o św. Pawle Apostole przed Soborem Watykańskim II*, s. 67–84; ADAMKO Rastislav, *Oficjum o św. Pawle w antyfonarzu Hartkera z X wieku*, s. 87–111; BODZIOCH Beata, *Liturgiczne śpiewy o św. Pawle Apostole po Soborze Watykańskim II*, s. 115–135; PAWLAK Ireneusz, *Homilia wygłoszona podczas Mszy świętej*, s. 139–144.

Dariusz KLEJNOWSKI-RÓŻYCKI (red.), *Rytuał ikonopisarski. Obrzędy poświęcenia ikon, modlitwy na poszczególnych etapach pisania ikony, rytmy błogostawieństw ikonopisarzy. Instrumentum laboris (Icon)*, Zabrze: Śląska Szkoła Ikonograficzna 2010, 111 [1] s., ISBN 978-83-928584-2-3.

Czynnościom związanym z tworzeniem świętego wizerunku towarzyszyły odpowiednie modlitwy. Każdy ośrodek tworzył własny, specyficzny „zestaw” modlitw, układając je w bardziej lub mniej rozbudowany rytuał. Część modlitw używanych w różnych ośrodkach ikonopisarskich znalazła się w niniejszym zbiorze. O istnieniu niektórych modlitw wiemy z literatury jedynie tyle, że modlono się przy danej czynności, ale nie znamy konkretnego tekstu modlitwy. Dlatego też zostały one „dopisane” na podstawie modlitw odmawianych przy tworzeniu ikon w Śląskiej Szkole Ikonograficznej. Niniejszy zbiór jest próbą odpowiedzi na potrzebę modlitwy przy tworzeniu ikony, aby ukazać właściwy kontekst i wymogi, jakie są stawiane ikonografom chrześcijańskim.

Krzysztof KONECKI (red.), *Agenda liturgiczna diecezji włocławskiej*, Włocławek: Włocławskie Wydawnictwo Diecezjalne 2011, 454 s., ISBN 978-83-89865-17-5.

Treść: MERING Wiesław Alojzy bp, *Słowo wstępne*, s. 7–8; *Celebracje w roku liturgicznym*, s. 11–151; *Nabożeństwa i modlitwy okolicznościowe*, s. 152–196; *Nabożeństwa i modlitwy Pańskie*, s. 197–230; *Nabożeństwa i modlitwy maryjne*, s. 231–268; *Nabożeństwa i modlitwy do świętego Józefa*, s. 269–296; *Nabożeństwa i modlitwy do świętych Pańskich i błogostawionych*, s. 297–338; *Celebracje nadzwyczajne*, s. 339–378; *Błogostawieństwa częściej sprawowane*, s. 379–442; *Dodatki*, s. 443–446; *Wykaz publikacji*, s. 447; *Wykaz skrótów*, s. 448.

Krzysztof KONECKI (red.), *Pamiętaj, abys dzień święty święcił* (Scripta Theologica Thorunensia 17), Toruń: Wydaw. Naukowe UMK 2011, 149 [1] s., ISBN 978-83-231-2657-7.

Treść: KONECKI Krzysztof, *Wstęp*, s. 7–9; JANKOWSKI Stanisław SDB, „...*Abys dzień święty święcił...*”, s. 11–32; MEJZNER Mirosław SAC, *Świętować czy odpoczywać? Refleksje o przeżywaniu niedzieli w pierwotnym Kościele*, s. 33–50; KONECKI Krzysztof, *Niedzielne zgromadzenie centrum i cel życia chrześcijanina*, s. 51–62; MATUSZEWSKI Mateusz, *Pozaeucharystyczne elementy niedzielnego świętowania*, s. 63–78; BAGROWICZ Jerzy, *Świętowanie dnia Pańskiego — aspekty pedagogiczno-katechetyczne*, s. 79–112; SZYMAŃSKI Jacek, *Świętowanie niedzieli wymogiem moralnym*, s. 113–121; GRĘŻLIKOWSKI Janusz, *Prawne aspekty świętowania niedzieli*, s. 123–149; *Noty o autorach*, s. 151.

Jan Ewangelista KRAWCZYK OCD, *Obrzęd błogostawieństwa i nałożenia szkaplerza Najświętszej Maryi Panny z Góry Karmel*, Kraków: Wydawnictwo Karmelitów Bosych 2011, 79 [1] s., ISBN 978-83-7604-124-7.

Treść: KONGREGACJA KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW, *Zatwierdzenie Stolicy Apostolskiej*, s. 5; KONGREGACJA KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW, *Zatwierdzenie tłumaczenia na język polski*, s. 7; *Szkaplerz Błogostawionej Dziewicy Maryi z Góry Karmel*, s. 9–19; *Normy praktyczne dla Bractw Szkaplerza*, s. 20–22; *Obrzęd błogostawieństwa i nałożenia Szkaplerza Najświętszej Maryi Panny z Góry Karmel*, s. 23–77; *Sekretariat Rodziny Szkaplerznej*, s. 78–79.

Dariusz KWIATKOWSKI, *Święty Józef — patron Kościoła naszych czasów. Waloryzacja kultu św. Józefa w diecezji kaliskiej w świetle soborowego i posoborowego nauczania Kościoła* (Studia i Materiały 138), Poznań: Red. Wydaw. WT UAM 2011, 656 s., ISBN 978-83-61884-31-6.

Autor publikacji postawił sobie za cel ukazanie waloryzacji kultu św. Józefa w diecezji kaliskiej oraz przedstawienie go jako patrona wciąż aktualnego dla całego Kościoła i różnych grup, które są w nim obecne. W pierwszym rozdziale pracy szczegółowo ukazał nauczanie Kościoła o św. Józefie w okresie przygotowującym Sobór Watykański II oraz w okresie posoborowym, prezentując nauczanie kolejnych papieży aż do czasów obecnych. Patronat św. Józefa nad Kościołem kaliskim od 1992 r. został omówiony w drugim rozdziale. Trzeci rozdział obejmuje przedstawienie nauczania Biskupa Kaliskiego i jego biskupa pomocniczego o św. Józefie. Zarys historii kultu św. Józefa w Kaliszu, teologia obrazu Świętej Rodziny oraz formy kultu wypływające z pobożności ludowej zostały przypomniane w następnym rozdziale pracy. Piąty rozdział stanowi ukazanie działalności diecezjalnych instytucji, które propagują kult św. Józefa. W ostatnim rozdziale zaprezentowano bardzo szczegółowo diecezjalne formy kultu św. Józefa. W dołączonym do rozprawy aneksie przedstawiono historię pierścienia ofiarowanego bazylice św. Józefa w Kaliszu przez papieża Jana XXIII. Ponadto znalazły się tam: szczegółowy wykaz artykułów o św. Józefie publikowanych w diecezjalnym dwutygodniku „Opiekun”, wykaz homilii i zarządzeń Biskupa Kaliskiego oraz szczegółowy wykaz wszystkich

prelegentów i wygłoszonych przez nich referatów podczas corocznych kaliskich sympozjów poświęconych św. Józefowi.

Piotr PALIŃSKI, *Liturgika katolicka czyli wykład świąt, obrzędów i zwyczajów naszego świętego Kościoła*, Poznań: „Media-Expo” 2011², 454 s., tab., ISBN 978-83-62710-07-2.

Liturgika katolicka jest przejrzystym kompendium wiedzy o życiu religijnym. Napisana została w gnieźnieńskim więzieniu, gdzie pruski zaborca przetrzymywał autora za działalność patriotyczną. Książka uzyskała odpowiednie *imprimatur* władz kościelnych i jej pierwsze wydanie ukazało się w 1903 r. We wstępie autor umieścił *Spis i porządek świąt i postów* ustanowionych przez Kościół na cały rok. Podał tu oprócz imion świętych, znajdujących się zwykle w kalendarzach i książkach do nabożeństwa, także imiona innych świętych, których pamiątka na ten dzień przypada. W pierwszej części został opisany Kościół i wszystko, co się w nim znajduje. Druga część obejmuje szczegółowe przedstawienie roku kościelnego i wszystkich obrzędów sprawowanych w jego rozwoju. W następnej części opisał podróż pielgrzymów po Ziemi Świętej akcentując miejsca, gdzie przebywał Pan Jezus, Matka Najświętsza i Apostołowie. Bezpośrednio po tym opisie umieścił *Chronologiczny spis dzieł biblijnych Nowego Testamentu* od 1 do 100 r. po Chr., a za nim *Szereg papieży* od św. Piotra do Leona XIII. Ostatnia część publikacji obejmuje teksty najczęściej używanych *Pieśni kościelnych*, które miały służyć do uczenia dzieci.

Zakres informacji zawartych w tej publikacji czyni ją bardzo poręcznym przewodnikiem religijnym dla wszystkich wiernych, mimo że jest to dzieło przedsoborowe.

Jarosław SUPERSON SAC, *Historia stuły*, Kraków: Wydaw. WAM 2011, 85 [3] s., ISBN 978-83-7505-727-0.

Wzmianki o stułe pochodzą z czasów Jana Chryzostoma. Początkowo delikatna lniana szata szafarzy była przeznaczona tylko dla diakonów. W VI w. używali jej już biskupi i prezbiterzy. Od synodu w Bradze w 675 r. Kościół nakazał noszenie stuły prezbiterom podczas sprawowania Mszy św. Okrywała ona ramiona i krzyżowała się na piersiach. W publikacji znajdziemy odpowiedzi na pytania: Jak powstała stuła? Jaka jest jej symbolika? Jaki był historyczny rozwój jej znaczenia aż do czasów współczesnych?

Andrzej ŻADŁO (red.), *Liturgia w podstawowych formach wyrazu* (Kościół w Trzecim Tysiącleciu 9), Katowice: Księg. św. Jacka 2011, 219 s., ISBN 978-83-7030-800-1.

Treść: ŻADŁO Andrzej, *Wstęp*, s. 5–6; I. *Formy wyrazu i charakterystyka celebracji liturgicznych*: SODI Manilo, *Między symbolem i rytmem. Język ciała w celebracji liturgicznej*, s. 9–28; ŻADŁO Andrzej, *Ciało i jego wymowa w liturgii wyrażona w postawach i gestach*, s. 29–54; REGINEK Antoni, *Wymowa śpiewu i muzyki w liturgii*, s. 55–69; SIELEPIN Adelajda CHR, *Milczenie w liturgii specyficzną „przesłaniem” uczestnictwa w misterium*, s. 70–88; II. *Typologia „słów” stosowanych*

w liturgii: TWARDY Jan, *Tekst biblijny w liturgii*, s. 91–118; SZEWCZYK Leszek, *Funkcje homilii i jej rola w liturgii*, s. 119–135; AUGÉ Matias CMF, *Tekst eucharystyczny*, s. 136–150; MATEJA Erwin, *Funkcja zachęt i pouczeń przekazywanych podczas liturgii Eucharystii*, s. 151–159; III. *Formacja liturgiczna*: SOBECZKO Helmut Jan, *Teologiczne uzasadnienie stosowanych w liturgii czynności, postaw, gestów i słów*, s. 163–180; KOZUBEK Mariola Teresa, *Zasada i znaczenie pedagogii liturgicznej w urzeczywistnianiu eklezjalnej wspólnoty*, s. 181–204; *Wykaz skrótów*, s. 205; *Noty biograficzne o autorach*, s. 206–208; *Riassunto*, s. 209–211; *Sommario*, s. 212–215; *Spis treści*, s. 216–219.